

yâniyye (*Risâle fi 'ilmi'l-beyân*; Kahire 1315). Eser için Muhammed İliş (Kahire 1281), Mahlûf b. Muhammed el-Minyâvî (Kahire 1285) ve Muhammed b. Muhammed el-Embâbî (nşr. Mahmûd b. Mustafa, Kahire 1315) tarafından birer hâşiye kaleme alınmıştır. 4. *Risâle fi'l-isti'ârât* (müellif nüshası için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 372; C. Zeydân, III, 304). 5. *Urcûze fi'l-'arûz*. Müellife ait şerhiyle birlikte basılmıştır (Kahire 1307). 6. *Urcûze fi nazmî'l-müşelleşât* (*Müşelleşât fi'l-luğa*). Üç harekeyle de okunabilen kelimelere dair bir sözlüktür. 7. *Risâle fi tahkîki mi'yâri'l-vezn "mif'al"* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 400). 8. *Şerh 'alâ Tecridi'l-Bennânî*. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'a yazdığı *Muhtaşarü'l-me'ânî* adlı şerhe Sabbân'ın öğrencisi Mustafa b. Muhammed el-Bennânî tarafından yazılan *Tecrid* adlı hâşiyenin şerhidir (Kahire 1297). 9. *Hâşiye 'alâ Şerhi's-Semerkindiyye*. Ebû'l-Kâsım b. Ebû Bekir el-Leysî es-Semerkindî'nin *Ferâ'idü'l-fevâ'id* (*er-Risâletü's-Semerkindiyye*) adıyla tanınan istiare konusundaki risâlesine İsmâüddin el-İsferâyîni'nin yazdığı şerhe hâşiyedir (Kahire 1282, 1286, 1299, 1303).

B) Diğer Eserleri. 1. *İs'âfû'r-râgıbîn fi sîreti (siyeri)'l-Muştafâ ve fezâ'ili âli beytihi't-tâhîrîn* (Kahire 1273, 1276, 1281, 1290, 1297, 1302, 1304, 1306, 1307, 1315, 1317, 1323; Bombay 1290 ve Mü'min eş-Şebencî'nin *Nûrû'l-ebşâr*'ı kenarında, Kahire 1290, 1298, 1308, 1929). 2. *İthâfû ehli'l-İslâm bimâ yete'allâku bi'l-Muştafâ ve ehli beytihi* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 399; C. Zeydân, III, 304). 3. *Nazmü esmâ'i ehli'l-Bedr*. Mustafa b. Muhammed el-Bennânî tarafından *Ravzatü't-tâlibîn* adıyla şerhedilmiştir (Brockelmann, *GAL*, II, 372). 4. *Manzûme fi 'ilmi muştalâhi'l-hadîs*. 600 beyit olup *Mecmû' min mühimmâtî'l-mütûn* içinde basılmıştır (Kahire 1280, 1286, 1295; İskenderiye 1302, 1371/1952). 5. *er-Risâletü'l-kubrâ fi'l-besmele ve'l-hamdele* (Kahire 1291, 1297, 1301, 1308). *Risâleyi* Muhammed b. Muhammed es-Sünbâvî şerhetmiştir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 399). 6. *Hâşiye 'alâ mukaddimeti Cem'i'l-cevâmî' li-Tâciddîn es-Sübkî* (Ezher Ktp., nr. 1029). 7. *Risâle fi 'ilmi'l-hey'et* (Brockelmann, *GAL*, II, 372). 8. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mollâvî 'ale's-Süllem li'l-Ahđarî*. Abdurrahman b. Muhammed el-Ahđarî'nin mantika dair *es-Süllemü'l-mürevnağ* adlı doksan dört beyitlik urcûzesine Ahmed b. Abdülfettâh el-Mollâvî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir (Kahire 1285, 1305, 1310,

1311, 1319, 1321, 1325). 9. *Hâşiye 'alâ Şerhi Mollâ Haneî 'ale'r-Risâleti'l-'Ađudiyye fi âdâbi'l-bahş ve'l-münâzara*. Adudüddin el-İcî'nin istidlâl yolu ve metotlarıyla tartışma usulünün kuralları nı içeren risâlesine Molla Muhammed et-Tirmizî el-Haneî'nin yazdığı şerhin (*er-Risâletü'l-Haneîfiyye*) hâşiyesidir (Kahire 1303, 1310).

BİBLİYOGRAFYA :

Cebertî, *'Acâ'ibü'l-lâşâr*, II, 137-140; Baytâr, *Hilyetü'l-beşer* (nşr. M. Behcet el-Baytâr), Beyrut 1413/1993, s. 1384-1393; Serkis, *Mu'cem*, II, 1194-1195; Brockelmann, *GAL*, II, 268, 371-372; *Suppl.*, II, 399-400; *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 349; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XI, 17-18; Fuâd Seyyid, *Fihristü'l-mahtûtât*, Kahire 1380/1961, I, 241-242; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 304; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, II, 448-449.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

SÂBBE

(السببة)

Hiz. Peygamber'in vefatı üzerine Hz. Ali'ye destek vermemeleri sebebiyle imâmet konusunda ashabın büyük çoğunluğunu kusurlu sayan Şii gruplarına verilen isim.

Sözlükte "dil uzatmak, haysiyet kırıcı sözler sarfetmek" anlamındaki **sebb** kökünden türeyen **sâbbe** kelimesi "bir kimseyi veya zümreyi lâıyk olmadığı kötü şeylerle ananlar" mânasına gelir. Sâbbe, Şii fırkalarının sınıflandırılması sırasında Şia muhalifi gruplar tarafından ashabın çoğunluğu hakkında onur kırıcı eleştirilerde bulunan İmâmiyye için kullanılmıştır. İmâmiyye Şiası, Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Hz. Ali'nin imam olmasının gerektiğini söyleyen Ebû Zer el-Gifârî, Ammâr b. Yâsir, Mikdâd b. Esved ve Selmân-ı Fârisî gibi belli sayıda sahâbîleri (Sa'd b. Abdullah el-Kummî, s. 15; Nevbahtî, s. 15-16) gerçek sahâbî ve inancında sabit kişiler olarak kabul etmiş, diğerlerini ve özellikle ilk üç halifeye biat edenleri Ali'nin imâmet hakkına riayet etmemekle itham etmiştir. Hz. Ali'ye siyasî anlamda muhalefet ederek Cemel ve Siffin olaylarına katılanları sahâbî saymamış, hatta bazılarının İslâm'a girdikten sonra irtidat ettiği ni ileri sürmüştür.

Mezhepler tarihiyle ilgili eserlerin kaleme alınması sırasında müelliflerin çoğu Şia'yı Zeydiyye, İmâmiyye, İsmâiliyye ve Gâliyye (Gulât) gibi fırkalara ayırmış, ardından bu ana fırkaların içinde teşekkül eden tâli fırkaları sıralamış, her fırkayı tanıtır-

ken mensuplarının düşüncelerini belirtmiştir (meselâ bk. Bağdâdî, s. 29-72; Şehristânî, I, 154-198). Bu tür sınıflandırmalarda daha çok kurucunun isminden hareket edildiğinden isimden fırkanın düşüncelelerinin anlaşılması mümkün olmamıştır. Buna karşılık bazı müellifler (meselâ bk. İzmirli, I, 120-121) Şia fırkalarını düşüncelelerinde hâkim unsurları dikkate alıp sınıflandırmış ve hâkim unsur olarak Ali'nin imamlığını kabul etmiştir. Hz. Ali'yi imâmete en lâıyk kişi olarak görüp diğer sahâbîlerden üstün tutmakla birlikte diğerlerinin sahâbliğini reddetmeyen ve ilk üç halifenin imâmetini meşrû sayanlara Mu-faddıla denilmiştir. Genellikle Zeydiyye bu grubu temsil etmektedir. Bunun yanında Hz. Ali'ye ve kendisinden sonra gelip imam kabul edilen evlâtlarından bir kısmına ilâhî özellikler nisbet eden aşırılar ise Müellîhe diye isimlendirilmiştir (bk. MÜELLİHE). Resûlullah'ın vefatının ardından Ali'ye biat etmedikleri için ashabın büyük çoğunluğunu kötüleyen, lâıyk olmadıkları sıfatlarla nitelendiren ve onlarla ilgilerini kesenler de muhalifleri tarafından Sâbbe diye anılmıştır. Bununla birlikte mezhepler tarihi müelliflerinin çoğunluğu Sâbbe yerine İmâmiyye ve tâli fırkalarının isimlerini kullanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de bütün müminlerin barış içinde yaşamaları ve ayrılığa çağırana uymamaları emredilmiş (el-Bakara 2/208; bk. Elmalılı, I, 735-736), bunun yanında putlara tapan insanlara dil uzatılması da (sebbedilmesi) yasaklanmıştır, çünkü bu takdirde onlar da Allah'a dil uzatma cüretini gösterebilirler (el-En'âm 6/108). Yine Kur'an'da muhâcirin ve ensarın övülmesinin ardından daha sonra gelecek olan müslümanların şöyle dua etmeleri istenmiştir: "Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş mümin kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma!" (el-Haşr 59/10). İslâmiyet'in bütün dinlere hâkim olacağını beyan eden âyetin devamında Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğu, onu tasdik edenlerin inkârcılara karşı çetin, kendi aralarında merhametli davrandığı belirtilir (el-Feth 48/28-29). Bu ilâhî beyanlar İslâm dini mensuplarının ayırcı niteliklerini ve davranış biçimlerini ortaya koymaktır. On dört asır önce vuku bulmuş bir olayı İslâmiyet'in gelişim ve yayılışı, tarihî birikimi ve büyük çoğunluğun anlayışıyla bağdaştırmayacak şekilde yorumlamak isabetli görünmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak* (nşr. M. Cevâd el-Meşkûr), Tahran 1963, s. 15; Nebbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 15-16; Bağdâdî, *el-Farâk* (Abdülhamîd), tür.yer.; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), tür.yer.; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 120-121; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 735-736; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1996, s. 198, 202.

MUSTAFA ÖZ

SÂBIK ve LÂHİK

(السابق واللاحق)

Aynı muhaddisten hadis rivayet eden iki râvinin ölüm tarihleri arasında uzun bir zaman diliminin bulunmasını ifade eden hadis terimi.

Sözlükte *sâbık* “öne geçen, önce olan, önde giden”, *lâhik* “sonradan gelip önde gidene yetişen” demektir. Bu iki kelime ilk defa Hatîb el-Bağdâdî tarafından bir hadis terimi olarak “aynı tabakadan olmadıkları halde aynı kişiden hadis nakleden iki râvî” anlamında kullanılmıştır. Bu iki râviden önce ölene *sâbık*, sonra ölene *lâhik* denir. *Sâbık* ve *lâhik* esaslarını belirleyen Hatîb el-Bağdâdî iki râvinin vefat tarihleri arasında en az altmış yıllık bir zaman farkının bulunması gerektiğini söylemiş, bunu da insanoglunun ortalama ömrünün altmış yıl olduğu (*Müsned*, II, 320, 405; Tirmizî, “Zühd”, 23) anlayışına dayandırmıştır. *Sâbık* ve *lâhik* durumunun gerçekleşebilmesi için *sâbık* olan râvinin rivayette bulunduğu hocadan büyük olması, o hocanın da rivayet tarihinden sonra uzun bir süre daha yaşaması, bu süre zarfında ve özellikle hayatının sonlarına doğru kendisinden başka râvilerin rivayette bulunması, bunların da oldukça uzun bir süre yaşamış olması gerekir.

Kaynaklarda *sâbık* ve *lâhik* birçok örneği zikredilmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî ile (ö. 124/742) Ahmed b. İsmâil es-Sehmî'nin (ö. 259/872) Mâlik b. Enes'ten (ö. 179/795) rivayeti bunlardan biridir. Zührî ile Sehmî'nin vefat tarihleri arasında 135 yıllık bir zaman dilimi mevcuttur. Aynı şekilde Vefid b. Müslim ile (ö. 195/810) Ahmed b. Süleyman el-Kindî (ö. 335/946) Hişâm b. Ammâr'dan (ö. 245/859) rivayette bulundukları halde bu iki muhaddisin vefat tarihleri arasında 140 yıllık bir zaman farkı bulunmaktadır. Buhârî ile (ö. 256/870) Ahmed b. Muhammed el-Haffâf'ın (ö. 393/1002) Muhammed b. İshak es-Serrâc'dan (ö. 313/925) rivayetleri de böyledir. Bu iki talebenin vefat tarihleri arasındaki zaman da 137 yıldır. *Sâbık* ve *lâhik* bilmenin hadis ilmi açısından önemli faydaları vardır.

Râvilerin hayatı, yaşadıkları dönem ve hocaları gibi hususların tesbitinde yardımcı olması yanında *sâbık* göre çok daha sonraki bir tarihte rivayette bulunan *lâhik*in senesinde inkırâ bulunacağına dair kuşku gidermesi, âlî ve nâzil isnadı bilmeye yardımcı olması, hocanın ilk râvisiyle son râvisinin bilinmesini sağlaması bu faydalardan bazılarıdır.

Hatîb el-Bağdâdî'nin bu konuya dair ilk eser olan *es-Sâbık ve'l-lâhik fî tebâ'udî mâ beyne vefâtî râviyeyn 'an şeyhin vâhid* adlı çalışmasının İrlanda'da mevcut tek yazma nüshası (Chester Beatty Library, nr. 3508) Arthur J. Arberry tarafından “Al-Khatib on Traditionists” başlıklı makalede tanıtılmış (*JQ*, XIV/1 [1970], s. 19-21), Muhammed b. Matar ez-Zehrânî eseri yüksek lisans tezi olarak tahkik edip yayımlamıştır (Riyad 1402/1982). Kendisinden rivayette bulunulan muhaddisler esas alınarak telif edilen eserde 230 muhaddis alfabetik biçimde sıralanmış olup bunlardan rivayette bulunan *sâbık* ve *lâhik* örneklerine genişçe yer verilmiştir. 561 rivayetin yer aldığı eserde 1352 râvi incelenmiş, *sâbık* ve *lâhik* râvilerden aralarında altmış yıl fark bulunanlar için sadece bir örnek verilmiş, altmış-yetmiş yıl arası için otuz sekiz, seksen-doksan arası için 159, 90-100 arası için 105, 100 yıldan çok fark bulunanlar için 170 örnek zikredilmiştir. *Sâbık* ve *lâhik* râvilerin vefat tarihleri arasında görülebilen en uzun zaman dilimi 152 yıldır. Eser zayıf râvilere yer vermesi, ayrıca mevzû rivayetlerden örnekler içermesi sebebiyle eleştirilmiştir. Zehebî'nin *et-Telviḥ bi-men sebeka ve laḥika* adlı eserinin ise günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 320, 405; Buhârî, “Rikâk”, 5; Hatîb el-Bağdâdî, *es-Sâbık ve'l-lâhik* (nşr. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî), Riyad 1402/1982, s. 47-50, 363, ayrıca bk. nesredenin girişi, s. 15-18; İbnü's-Salâh, “*Ulûmü'l-hadis*” (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk 1406/1986, s. 317-318; Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1411/1991, s. 207; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *İhtîşârü 'Ulûmü'l-hadis* (Ahmed M. Şâkir, *el-Bâ'isü'l-haşiş içinde*), Kahire 1377/1958, s. 205; İrâkî, *Fetḥu'l-muḡis*, s. 385-386; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-naẓar fî tauzihi Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk 1413/1992, s. 117-118; Şemseddin es-Seḥâvî, *Fetḥu'l-muḡis* (nşr. Ali Hüseyin Ali), Kahire 1424/2003, IV, 193-198; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1409/1989, II, 262-264; Talât Koçyigit, *Hadis İstilahları*, Ankara 1980, s. 374-375; Munawar Ahmad Anees – Alla N. Athar, *Guide to Sira and Hadith Literature in Western Languages*, London-New York 1986, s. 271.

S. KEMAL SANDIKÇI

SABIR

(الصبر)

Sözlükte “engellemek, hapsetmek; güçlü ve dirençli olmak” anlamlarındaki *sabr* kelimesinin ahlâk terimi olarak “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet” gibi mânâlara geldiği, karşının *ceza* (telâş, kaygı, yakınma) olduğu belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu kelimeler karşıt kavramlar şeklinde geçmektedir (İbrâhîm 14/21). Sabır akıl ve zekânın, *ceza* âcizliğin bir ifadesi sayılmıştır. Buna göre, düşünen bir kimse haramlardan sakınma konusunda gösterilen sabrın Allah'ın azabına sabretmekten daha kolay olduğunu bilir. Sabır “nefsi telâştan, dili şikâyetten, organları çirkin davranışlardan koruma, nimet haliyle mihnet hali arasında fark gözetmeyip her iki durumda sükûnetini muhafaza etme, Allah'tan başkasına şikâyetle bulunmama” şeklinde de tarif edilmiştir. Gazzâlî sabrı “din duygusunun nefsanî arzu ve tutkuların baskısına karşı direnç göstermesi” diye tanımlar (*İhyâ*, IV, 63). Bu tanım sonraki kaynaklarda da tekrar edilmiştir (meselâ bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 16).

Sabır kelimesi Kur'an-ı Kerim'de beş âyette geçer, ayrıca 100'e yakın âyette aynı kökten çeşitli isim ve fiiller yer alır (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, “şbr” md.). Bu âyetlerde genellikle sabrın önemi üzerinde durulmakta, sabırlı davrananlar yüceltilmekte ve onlara verilecek mükâfatlar anlatılmaktadır. Kur'an'da bildirildiğine göre Allah insanları korku, açlık, yoksulluk, yakınların ölümü, ürün kaybı gibi musibetlerle imtihan eder. Bu musibetleri sabırla karşılayanların ve Allah'a teslimiyet gösterenlerin rablerinin lutfuna, rahmetine ve ebedî kurtuluşa erecekleri müjdelendir (el-Bakara 2/155-157; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/142; Muhammed 47/31). Sabretmek bu erdemle sahip olanlar için çok hayırlı bir davranıştır (en-Nahl 16/126). Sabır dini tebliğde azim ve sebat gösteren peygamberlerin niteliklerindendir (el-Ahkâf 46/35). Bir kimsenin kendisine kötülük edenleri âdil bir şekilde cezalandırması haktır, ancak sabır göstermesi daha hayırlıdır. Sabretmek gerekir, bu da ancak Allah'ın ihsanı sayesinde olur (en-Nahl 16/126-127). Allah, putperest düşmanlarının aşağılayıcı davranışlarına katlanan müslümanları sabretmelerinin mükâfatı olarak ebedî kurtuluşa ulaştıracağını bildirmiştir (el-Mü'minûn 23/110-111). Kendilerine kötülük yapanlara sabırla muamele edip kötülüğe kötülükle kar-